

György Péter

A Freud-múzeumok kérdéseihöz

Gyekiczki András és Rajk László emlékére

Az alábbi szöveg nem Sigmund Freud életéről, s nem is a pszichoanalízis történetéről, hanem a Freudról elnevezett bécsi, londoni és szentpétervári múzeumokról szól – egy fontos kitéréssel a Pápán rendezett holokauszt kiállításra –, majd azok összefüggéseit értelmezi. A 2012-ben a pápai zsinagógában rendezett kiállítás a zsidó lakosok civil életét mutatta meg, a városbeli egykori otthonosságukat. Ezek az egykorú fotográfiák a kiállítás után, Gyekiczki és Rajk tragikusan korai halálát követően megjelent katalógusban láthatóak ma is.

A finom, politikai, ideológiai, muzeológiai és végül, de nem utolsó sorban a morális kérdések, a kontextus megértéséhez elkerülhetetlen részletek csak akkor kerülnek elő az alábbiakban, ha szerepük volt a múzeumok létrehozásában. Freud és családjának egy része 1891-ben költözött a bécsi Berggasse 19-be. A család az első emeleten lakott, a rendelő pedig a földszinten volt. Freud 1891–1938 között dolgozott, pontosabban dolgozhatott itt. A múzeumot először Freud dolgozószobájában alakították ki 1971-ben, a földszinten, a volt rendelő helyén a múzeumi titkárság és a Bécsben maradt anyagokból, iratokból álló archívum működött 1976-ig. A könyvtárat Anna Freud egykori vizsgálószobájában nyitották meg 1976-ban. Az állandó kiállítást először 1984-ben rendezték át, majd 1991-ben megújították. 1993-ban nyílt meg a videószoza, és ekkor a várószoza renoválására és újrendezésére is sor került. A múzeum a mai arculatát a 2020-ban elvégzett jelentős átalakítás során nyerte el.

AZ ELKERÜLHETETLEN RÉSZLETEK

A 82 éves Sigmund Freud, a 77 éves Martha Freud, a Bécsből már korábban távozott, 73 éves Minna Bernays (Freud sógornője), a 42 éves Anna Freud, a 48 éves Martin Freud és 41 éves felesége, Esti, 16 éves fiuk, Walter, 13 éves lányuk, Sophie, Sigmund Freud unokája, a 24 éves Ernst Halberstadt, Sigmund Freud 50 éves lánya, Mathilde és férje, a 62 éves R. Hollitscher, valamint a 41 éves Max Schur, Freud orvosa, s annak felesége és két kisgyermeke, végül a 36 éves házvezetőnő, Paula Fichtl – mindannyian 1938. május 15-én vehették át a birodalmi sassal díszített német útlevelet. 1938. június 4-én útnak is indultak, s egy nappal később már Párizsban voltak, a Gare de l'Est-en, majd este 10-kor a Gare du Nord-ról utaztak tovább. Még aznap éjjel megpillantották Dover fehér

szikláit, s Angliába immáron ellenőrzés nélkül léphettek be.¹ Freud Bécsből való kimenekítése nemzetközi összefogással történt, részt vállalt benne Freud személyes barátja, Marie Bonaparte francia hercegnő és az amerikai nagykövet, William C. Bullitt is.

Ami a londoni otthont illeti, azt Sigmund Freud fia, az építész Ernst teremtette meg, aki már 1935-től Londonban élt, és ott egy öreg házból hozott létre egy modern épületet. S amúgy, mint azt Volker M. Welter írja Freud építész fiának szentelt könyvében: „Sigmund Freud 1939. szeptember 23-án bekövetkezett halála után tehát nem sokkal megépült Hampsteadben a bécsi Berggasse 19, a kiterjedt nagycsalád korábbi otthonának hasonmása.”² A londoni Berggasse Anna Freud 1982-es halála után, 1986-ban válhatott csak múzeummá.³ A bécsi és a londoni múzeum egyidejű működése különös helyzetet teremtett, bár párhuzamosságról csak részben beszélhetünk. Freud bécsi bútorai, könyvtára, antik gyűjteménye⁴ 1938-ban Londonba került, így a Maresfield Gardens 20. szám alatt őrizték a Freudtól örököül maradt tárgyakat. Bécsben, az 1971. június 15-én megnyitott múzeumban⁵ Freud jórészt üres dolgozószobája várta a látogatókat, akik az eredeti berendezést csak Edmund Engelmannak Freud otthonáról készült, felnagyított képein láthatták.⁶ Az, hogy mindez milyen problémákhoz vezetett, egyike a Freud-muzeológia alapkérdéseinek. Bécsben egy pusztai szoba várta a múzeum iránti érdeklődőket, Londonban, a Hampstead csendjében pedig 1986 után az egykori bécsi berendezés volt látható. Azaz a két múzeum mintegy kiegészítette egymást, s ez így volt 2020-ig, amikor a Berggasse 19-ben újjáépítették a múzeumot. Akkor Freud egykori munkásságának számos dokumentuma került elő; könyvek, a pszichoanalitikus szakmai olvasmányai. A Berggasse archívuma 4000-nél több könyvből és újságból áll. A múzeumban őrzik Freud kalapját, szemüvegét, s ugyancsak ott van sétapálcája és a gyalogtúráin használt botja, illetve ott vannak a könyvei is. Így például a *Die Traumdeutung* 1900-ból, amely a lipcsei Deuticke kiadásában jelent meg.

Ugyancsak fontos, hogy a bécsi múzeumot bemutató katalógusban tette közzé a szentpétervári Viktor Mazin az *Arts, Dreams and Revolution* című szövegét. A félreértések elkerülése végett: „*The Night Revolution in the Bedroom*” – így szól írásának alcíme. S ami még elgondolkoztatóbb: „Az *Álomfejtés*ben egy helyen beszél arról a vágyáról, hogy egy etruszk sírban szeretne nyugodni. Halála után

¹ Flügge 2019: 357–383.

² Welter 2012: 139.

³ A londoni múzeum történetében kiemelkedő jelentőségű volt a 2018-as *Leaving Today: the Freuds in Exile 1938* című kiállítás (július 18–szeptember 30., kurátor: Julia Hoffband). A kiállítási katalógusban különösen fontos szerepet játszik Michael Molnar: *The Unspeakable and the Unspoken* című szövege. Molnar 2018.

⁴ Gamwell–Wells (eds) 1989.

⁵ Leupold-Löwenthal et al. (eds) 1995.

⁶ Engelman 1998.

hamvait egy 2300 éves görög urnában helyezték el. Álma így – legalább részben – beteljesült, s a klasszikus örökség részévé vált.”⁷

Ugyanakkor, a két úgymond „valódi” múzeum mellett 1999-ben Szentpé-
terváron létrejött a *Freud Álommúzeum*. Az intézményt létrehozó Viktor Mazin
egyetemi tanár és gyakorló pszichoanalitikus Murmanszkban született 1958-ban.
Szerinte Szentpétervár mesterséges város, a művészetek városa:

„A múzeumok száma Szentpéterváron folyamatosan nőtt. Jelenleg több mint 160
múzeum van a városban. Milyen helyet foglal el közöttük Freud *Álommúzeuma*? [...] Az
Immateriális Kultúra Múzeuma – Freud Álommúzeumát nem egy történelmi
esemény emlékére alapították. Egy könyv adta a múzeum eredetét. A múzeumot
1999. november 4-én nyitották meg, száz évvel azután, hogy Freud *Álomfejtés* című
műve először jelent meg. Ezt a könyvet gyakran nevezik a pszichoanalízis Bibliájá-
nak. Nem csoda, hogy néhány messzire tekintő látogató gyakran félreérti: Láttad
a pszichoanalízis múzeumát?”⁸

A POSTMEMORY KÉRDÉSE: FOLYAMATOS METAMORFÓZIS A HOLOKAUSZT JELENTÉSÉNEK MEGÍTÉLÉSÉBEN

Az eredeti, egykorú szemtanúságot egyre többször és visszavonhatatlanul váltot-
ták fel az utólag készült szövegek és képek, illetve mindezek montázsai.⁹ Ahogy
Charlotte Delbo *Auschwitz és utána* című könyve legelején, mottóként írja: „Visz-
sza már egyikük sem tér. Ma már nem vagyok biztos benne, hogy amit írtam,
igaz. De abban biztos vagyok, hogy az igazat mondja.”¹⁰

S itt most – úgy vélem – fel kell idéznünk az 1907-ben New Yorkban,
Poughkeepsie-ben született avantgárd művész, majd fotográfus Lee Miller mun-
kásságának egy fontos részletét. Miller 1977-ben az angliai Farley Farm Hou-
se-ban, East Sussexben fejezte be életét, melynek jelentős részét Európában,
a kortárs avantgárd közegeiben élte le, majd a II. világháború alatt a *Vogue* tudó-
sítója lett, s ezért került a felszabadulás után Dachaubá. Onnan még aznap Mün-
chenbe, Hitler egykori lakásába ment partnerével, David Schermannel együtt.
Vagyis ugyanannak a napnak az estjén, amikor a táborban a verhetetlen német
Rolleiflex kamerájával képeket készített a túlélő rabokról és a csatornában holtan
fekvő SS-katonáról, tisztázkodás végett (!) beleült annak az embernek a kádjába,

⁷ Mazin 2020: 93.

⁸ Mazin 2004: 16. A múzeum történetéről lásd emellett még Mazin 2020.

⁹ Lásd például Hirsch 2012. Számos vizuális példát említhetünk. Ezek között kiemelkedő je-
lentőségű Art Spiegelman: *Maus* című képregénye (Spiegelman 1986), melyben a zsidók és az
egerek azonossága döntő (Mauschwitz). A képek, mint azt Hirsch is említi, részben ikonikusak,
azaz emblematikusak.

¹⁰ Delbo 2021.

aki mindezt okozta. Bátor és őrült dolog volt ez, több szempontból is. Meztelennek lenni – Lee Miller számára gyermekkori evidencia, aztán egy elfojtásra ítérendő leendő tapasztalat emléke, végül a felnőttkori szabadság, a hírnév és az alkotás része, az önmegvalósítás terepe volt. De meztelennek lenni: óhatatlanul védtelennek, kiszolgáltatottnak is lenni, illetve azt játszani.¹¹

Lee Miller a francia szürrealista szubkultúra egyik fontos szereplője és egyben modellje volt, majd – amerikai létének megfelelően – a háborús tudósítók egyike, legkiválóbb fotográfusa lett. A tudósítói munkájához azonban csak igen áttételesen volt köze annak, amit Adolf Hitler kádjában tett, ha mindaz valóban úgy történt, ahogy arról beszámolt. Mindenesetre Eva Braun mellett – ha minden igaz – ő volt a másik meztelen nő úgymond Hitler világában. S ennek valóban van köze a pszichoanalízis test-képzeteihez, illetve annak egy nehezen elképzelhető, és ugyanakkor valóságos változatához. Mert itt nem arról volt szó, hogy a 20. század legrettenetesebb, legundorítóbb gazembere, saját nemzete árulója változtat át egy meztelen nőt rabszolgává: pont ellenkezőleg. Lee Miller csinált bolondot és semmirekellőt a képen láthatatlan Hitlerből. Azaz, mint az a fényképen is látható: Miller egy performansz és egy teátrális jelenet kettősségét alkotta meg. Ami mindennek a pszichoanalízishez való viszonyát illeti, az a kádban ülő meztelen Lee Miller testének fedett részét illeti. Ha tényleg teljesen meztelen volt, akkor óhatatlanul a rettenetes Adolf Hitler szintén meztelen testével kerülhetett közvetlen kontaktusba, ami Freud központi fogalmai, Erósz és Thanatosz, a libidó és a pusztítás perverz találkozására utalhatott.

Az 1971-ben megnyílt bécsi Sigmund Freud Múzeum személyes tárgyak és az egykori berendezés hiányában értelemeszerűen ugyancsak a pszichoanalízisre koncentrált, de ugyanakkor a múzeum egésze más szerepet is játszott Bécsben. Nevezetesen Freudék emigrációja miatt az Anschlussra is emlékeztette a látogatókat. Részben meglepő, ám ugyanakkor igen fontos – Joseph Kosuth javaslatára létrehozott – rendezvénye volt a Freud-múzeumnak 1989. szeptember 25-én, a szabad Nyugatot képviselő hét nemzetközi művész – John Baldessari, Pier Paolo Carzolari, Georg Herold, Jenny Holzer, Ilya Kabakov, Joseph Kosuth és Franz West – munkásságának részletes bemutatása. Freud halálának tizenötödik évfordulójára mindegyik művész egy művet dedikált a Sigmund Freud Society-nek.¹² A modern, kortárs művészet megjelenése a Freud-múzeum terében ma is értelmezést kér, pontosabban követel. Úgy vélem, hogy az egyes művészekről pár mondatot vagy sort feltétlen érdemes írnom, akkor is, ha a katalógusban mindez elmaradt.¹³

¹¹ A Lee Millerről szóló bekezdés egy korábbi változata 2013 januárjában a *Tiszatájban* megjelent írásomban látott napvilágot. György 2013.

¹² Scholz-Strasser 2005.

¹³ Számos egyéb forrás mellett kiemelkedően fontosnak tartom a szerkesztő Julie Ault: *Alternative Art New York, Date: 1965–1985* című munkáját (Ault 2002). Ami a konceptualista, politikai normák szerint is definiálható korszak előzményeit illeti, ahhoz nélkülözhetetlen forrást jelent Rosalind E. Krauss: *The Originality of the Avant-Garde and Other Modernist Myths* című könyve (Krauss 1986).

Joseph Kosuth konceptualizmusa jelentős mértékben meghatározta a többiek munkáit is. Ami ugyanilyen lényeges és válaszra várt akkor, s részben vár ma is, hogy a Sigmund Freud Múzeum munkatársai miért gondolták, hogy a kortárs baloldali, konceptuális, azaz jelentős részben politikai művészet fontos lehet a számukra, pontosabban a Freud Society számára. Ezek a művek egyszerre használtak képeket és azokra reflektáló szövegeket. Így történt ez Kosuth *Egy és három szék* című munkája esetében is, ahol egy méretazonos, fekete-fehér fénykép, mellette maga a szék maga volt látható, s ugyanazon a falon a székről szóló szöveg is olvasható volt. Azaz mintha Kosuth egyszerre használta volna fel a freudizmus vizuális és nyelvi kettősségét. S mindez megítélésem szerint Jenny Holzer szöveg-munkásságát is áthatotta: igaz, sokkal direkterben. Holzer a nagyvárosi (New York-i) köztérben lévő reklámok között helyezte el az olyan sokak számára elérhető szövegeit, mint például a *Protect me from what I want*, vagy az *Abuse of Power No Surprise*-t. Ezek az 1980–1983 között keletkezett szövegek direkt identitáspolitikai kérdéseket, a kapitalizmus által teremtett és megoldhatatlannak tűnő problémákat vetettek fel, amelyek akkor és ott még bizonyosan némi távolságra voltak a freudizmustól, a pszichoanalízis hagyományától. Holott mindkét provokatív állítás beilleszthető a freudizmus által teremtett szótárba.

Ugyancsak több mint figyelemre méltó Ilya Kabakov és felesége közös munkássága. Azok a totális installációk, amelyeket együtt teremtettek és mutattak be számos nyugati múzeumban, ugyancsak összeköthetőek a freudizmus világgépével. Így például Kabakov egyik igazán drámai módon létrehozott s kiemelkedő munkája, az *Alternative History of Art: Rosenthal, Kabakov, Spivak*, amely részben egy kiállítás volt, részben egy döbbenetes erejű katalógust teremtett, s amelynek máig is több jelentésrétege ugyancsak összefüggésben van a freudizmus fogalmival, illetve fantáziáival. Kabakov megkettőzte magát, s az általa létrehozott két festő munkásságában a szocialista realizmus nyomai láthatóak, s a képek annak megfelelően módosulnak, hogy miként viszonyulhattak a sztálinizmus szocialista realizmusához. A konceptuális művészet arra is alkalmas volt, hogy a szocialista realizmust is radikális kritika alá vesse: azaz éppúgy az önismeret kérdését tekintette tárgyának, mint a pszichoanalízis.

KÉT KIÁLLÍTÁS: BÉCSBEN ÉS PÁPÁN

Ebben a részben két, címében és némileg tartalmában is hasonló indíttatású kiállításról írok. Mindkettő – Marianne Hirsch kifejezésével élve – a *postmemory* megnyilvánulása, amikor a holokausztot már-már elfeledő nemzedékek szembesülnek saját városuk múltjával. 2003. március 26-a és szeptember 28-a között rendezték meg a *Freuds verschwundene Nachbarn* című kiállítást Bécsben. A kurátorok Thomas Hübel, Birgit Johler és Lydia Marinelli voltak. Ez a kiállítás pontosan érzékeltette a Berggasse 19. lakóinak történetét, sorsát. A ház egykori lakóinak drámai, tragikus, vagy végül a túlélésig eljutott története a kiállítás látogatói

számára Sigmund Freud és családja kontextusát is felidézte és sok szempontból érthetővé tette emigrációjukat, vagy későbbi hazatérésüket. Mint azt fentebb már írtam, Pápán 2012-ben nyílt meg a régi zsinagógában az *Elfeledett szomszédaink* című kiállítás, amit később bemutattak Washingtonban és Los Angelesben is.¹⁴ A tárlat katalógusa 2022-ben jelenhetett meg. Bécsben a politikai-társadalomtörténeti mikrohistóriát idézték fel. Pápán az asszimilációs évek képei kerültek elő, az első években a város mai lakosságának heves érdeklődésére és elégedettségére.

A kiállítások között számos hasonlóság és különbség volt mind léptékük, mind a megvalósításuk módja szempontjából. A bécsi jóval kisebb volt, mint a pápai. A Freud-múzeum az 1938-as évet, tehát az Anschluss idejét tekintette kiindulópontjának, s annak dokumentumait használta fel, azaz a tárlókban a korszak hivatalos német nyelve tűnt fel, s az azt reprezentáló nyomdai eljárások voltak láthatóak. Mindkét tárlat olyan zsidó (vagy az uralkodó, diktatórikus politikai normáknak megfelelően annak tekintett) emberekről, családokról szólt, akik az adott korszak és ország zsidókra vonatkozó törvényei miatt foglalkozásukat, otthonukat elhagyni kényszerültek, és vagy sikerült megmenekülniük – például időben kivándoroltak –, vagy utóbb a holokauszt áldozatai lettek.

Bár különböző időkben – Bécsben az Anschluss-szal kezdődően, Magyarországon később, a „zsidótörvények” életbelépésekor –, de a zsidóknak minősítettek sem itt, sem ott nem folytathatták addigi életmódjukat, foglalkozásukat, tevékenységüket. Mindkét kiállítás az ő sorsukat mutatta be, de a rendezési elv abban különbözött, hogy míg a bécsi tárlat egyetlen ház minden lakójának sorsát követte, a pápai a kisváros összes olyan zsidó családjának a sorsát igyekezett feltárni, amelyről sikerült fényképeket, dokumentumokat, leveleket stb. összegyűjteni. Míg a bécsi kiállítás döntően életrajzokat és az egyes személyekre vonatkozó dokumentumokat állított ki, addig a pápai egykorú fényképfelvételek bemutatására támaszkodott.

A bécsi ház, amelyiknek Freud és családja évtizedeken keresztül lakója volt, a zsidónegyedben áll, s a ház lakói is többnyire zsidók voltak. A bécsi kiállítás egy konkrét ház konkrét „szomszédairól” (Freud egykori lakótársairól) szólt, a pápai átvitt értelemben beszélt az eltűnt szomszédokról, akik valamikor ott éltek a város többi lakója között, de mára már alig őrzi valami az emléküket. A bécsi történet szereplői a következők voltak, lakásonként felsorolva:

Földszint 2., utcai lakás: Siegmund Kornmehl (1868–1942) egy három fliáléval rendelkező kóser hentesbolt (melynek központja a Berggasse 19-ben volt) tulajdonosa, és a két háború közti időszakban az izraelita közösség legfontosabb szállítója volt. 1938-ban boltját elvették, 1939-ben bezárni kényszerült. Ekkor határozta el, hogy családjával kivándorol Palesztinába. Kornmehl 1942-ben, Tel-Avivban halt meg.

¹⁴ Rajk László 2019-ban, Gyekiczki András 2020-ban hunyt el. A kiállítás történetét összefoglaló katalógus 2022-ben jelent meg, Volosin Hédi, Gyekiczki András özevegye és Petó Iván szerkesztésében. A kötet előszavát Závada Pál írta. Gyekiczki 2022.

Félemelet 5.: Freud bérelt magánlakása. Az Anschluss után a lakást a rendőrség átvizsgálta, Annát kihallgatták. Sokáig tartott, amíg Freud, a családja, Max Schur orvos és a cselédlny, Paula Fichtl megkapták az engedélyt az ország elhagyására. 1939 tavaszán költözött be az első új, szintén zsidó bérlő. Ez a lakás később gyűjtőlakásként szolgált más zsidók számára, többek között például egy zongoratanárnő és családja költözött oda.

Félemelet 6.: itt fogadta Freud a pacienseit. A londoni Maresfield Gardens 20-ban található Freud-gyűjtemény jelentős része is innen származik. Így például a Vatikáni Múzeumból származó görög szobor másolata, a római dombormű, a fiatal és szép nőt ábrázoló Gradiva. Freud fontos dokumentumnak és műalkotásnak is tartotta Wilhelm Jensen kisregényét, a *Gradivát*.¹⁵

1. emelet 7.: Adolf Mathias (187?–1943) ügyvéd és – szakácskönyvet író – felesége, Stefanie laktak itt. Adolfnak 1938-ban fel kellett hagynia ügyvédi tevékenységével, és feleségével ki kellett költöznie. Ezután gettóba került, majd deportálták Theresienstadtbba (ahova 13 711 bécsi zsidót küldtek). 1943-ban halt meg.

1. emelet 8.: az öttagú Hauser család lakott itt 1923 óta. 1938-ban a család egy részének sikerült kivándorolni Amerikába, a családfőt, Rudolf Hausert kényszerítették, hogy textilkereskedését feladja, a céget „árjásították”.

2. emelet 9–10.: Dorothy Burlingham, a híres New York-i üvegművész és ékszerész, Louis Comfort Tiffany lánya költözött ide gyermekeivel 1925-ben, mert azt remélte, hogy idősebb fiát Anna Freud kezelni fogja. Ennek hatására ő maga is a pszichoanalízis felé fordult, ez vált hivatásává. 1932-től a bécsi pszichoanalitikus egyesület tagja lett, Anna Freuddal életre szóló barátságot kötött. 1938-ban, amikor a pszichoanalízis intézményeit felszámolták Bécsben, ő is Londonba ment Annával.

2. emelet 11.: 26 éven át lakott itt Dorothea és Emil Humburger; apjuk déligyümölcs-kereskedő volt. Az Anschluss után az akkor 68 éves Emilt elfogták, vállalkozását az „árjásítás” jegyében elvették. 1939-ben feleségével Athénba menekült. Három lányuk egyike katolikus családba házasodott, így sikerült túlélnie Ausztriában. Egy másik lányuk már 1935-ben Tel-Avivba költözött.

3. emelet 14.: Victor John és felesége 1904-től lakott itt, két lányával. Victor több mint 30 évig a *Riunione Adriatica di Sicurta* biztosítótársaság igazgatója volt, 1938-ban nyugdíjba ment. 1939–1941 között lakásukat meg kellett osztaniuk egy házaspárral, akiket kényszerrel kvártélyoztak be hozzájuk. 1941-ben Victornak el kellett hagynia a lakást, ahonnan a Grossen Sperrgasse-be, egy gyűjtőhelyre vitték, majd onnan Łódź-ba deportálták a feleségével együtt, és onnan már nem tértek haza.

Itthon, a zsidó múlttal foglalkozó kiállításon minden radikálisan másképp történt. Závada *Emlékezni és felejtetni* című előszavában felidézi Rajk László *Beleégett emlékezet* című koncepcióját:

¹⁵ Freud 2001 [1907]. Lásd még Radnóti 2001.

„Emlékeink, emlékezetünk jelen van a mindennapi életünkben, hiszen létünkkel és cselekedeteinkkel, munkánkkal formáljuk nap mint nap. Elődeink ott vannak életünkben, nemcsak fényképként a falon, hanem a kikopott lépcsőfok homorulatában, a kifényesedett ajtókilincsen, a parketta reccsenésében, az építésben és rombolásban. Az emlékek azonban csak általunk hívhatók elő. Ha akarjuk, a bennünket körülvevő falak láthatóvá teszik mindazt, aminek tanúi voltak, amit rejtve, magukba égetve hordoznak. Így a falak, amelyek eddig mindent eltakartak és elfedtek, hátterbe vonulva szinte elmosódnak, az emlékek pedig, amelyeket eddig magukba zártak, kiélesednek.”¹⁶

A nagyméretű, sokszáz fényképet tartalmazó kötet Gyekiczki András által írott bevezetésének első mondata félreérthetetlen: „1944. július 4–5-én 3600 zsidó polgárt hurcoltak el Pápáról és a környező településekről.”¹⁷ A pápai kiállítás előképe, mint Gyekiczki maga azt megemlíti, egy 2006-ban Varsóban látott, megrendítőnek ítélt kiállítás volt (a címe: *And I still See Their Faces – Images Polish Jews*), amely, mint megfogalmazta:

„[...] nagyon más volt, mint amilyeneket a holokausztról addig láttam. Ez a kiállítás nem a rémségekről szólt, hanem az életről. A »történelem« megidézése helyett hétköznapi emberek tekintettek rám a fényképekről. A hatás fogva tartott, és pár évvel később eszméltem rá, hogy én ezt meg tudnám csinálni, otthon Pápán is.”¹⁸

S valóban, meg is csinálta, pontosabban Rajk Lászlóval csinálták meg az elhagyott, nagy zsinagógában. 2012-ben *Elfeledett szomszédaink – Családok, sorsok, történetek a pápai zsidóság két évszázadából* címmel nyitották meg a kiállítást. Az üres tereben életnagyságú képeket is bemutatnak, az emberi lét metamorfózisai valóban élményszerűvé tették a történelmet, amely a pápai zsidók számára 1748-ban kezdődött el. S a zsidó társadalom otthonra lelt a városi társadalom egészében. A zsinagógát 1844-ben kezdték el építeni az Esterházy-uradalom építésének, Steiner Antalnak a tervei, munkája alapján. A katalógusban pontosan felsorolt és bemutatott zsidó vagy azokkal rokonszenvező családok, s fontos politikai szereplők találhatók, mint például Sulyok Dezső is. Sulyok 1936-ban a Parlamentben elmondott beszédéből egy rövid, de fontos részt idéznek a katalógusban is:

„Foglalkoznom kell a zsidókérdéssel is. Én az antiszemitizmust helytelenítem és elítélem. Elítélem azért, mert inhumánusnak tartom. Nem igaz, hogy ennek a fajnak csak rossz tulajdonságai vannak. Hiszen ennek a fajnak az emberiség legalább annyit köszönhet, mint bármely más fajnak. Mondom, elítélem az antiszemitizmust ebből a szempontból is, de elítélem azért is mert nem tehetjük meg azt, hogy 500 000

¹⁶ Závada 2022: 9.

¹⁷ Gyekiczki 2022: 15.

¹⁸ Gyekiczki 2022: 19.

embert elengedjünk a nemzet organizmusából, azokat kitaszítottak tekintsük [...].”¹⁹

A fényképek nagy részén szereplő és zsidó családneveket viselő emberek amúgy minden további nélkül beilleszkedhettek a kortárs magyar társadalomba. Mindössze a rabbik, s a haszidok azonosíthatóak a zsidó imágóval – ha van ilyen egyáltalán.

S most térjünk vissza Bécs jelenébe. 2018-ban a Film Archív Austria *Die Stadt Ohne Juden, Muslime, Flüchtlinge, Auslander* kiállítását láthattam Bécsben. A tárlat címe Hugo Bettauer regényét, az 1922-ben megjelent *Die Stadt ohne Juden* idézte fel.²⁰ A könyv a zsidóellenes nagyváros abszurd utópiáját, az antiszemitizmus szatírját tartalmazta, már igen korán. Bettauer a zsidó vallásból előbb az evangélikus, majd a katolikus egyházba tért át. A náciok 1925-ben végeztek vele. A 2018-as kiállítás Bettauer könyvére utal vissza, de – összefüggésben a kortárs Bécs aktuális problémáival – az antiszemitizmus mellé már felsorakoztatja a 21. század ártó eszmeáramlatait, az iszlamofóbiát, a menekült- és idegenellenességet is.

És végül írnom kell a Berggasse 19-ben, a Freud-múzeumban jelenleg is látható kiállításról. Az új tárlat 2020 óta foglalja el immár a teljes félemeletet, az összenyitott hajdani két lakást. A valamikori rendelő a pszichoanalízis atyjának a munkásságát állítja a nézők elé. A pszichoanalízis egyszerre nagyhatású elmélet, amely kitörölhetetlen nyomot hagyott a 20. század kultúrájára és művészetére, és egyúttal olyan klinikai gyakorlat, amelyet számos követője folytat, megreformálva, továbbgondolva legfontosabb fogalmait, koncepcióit. A most látható „*Analysis Interminable*” című kiállítás (kurátor Esther Hutfless) öt kortárs pszichoanalitikus iskolát és azok reprezentatív képviselőit mutatja be, így Jean Laplanche az ösztönelméletet, Melanie Klein a tárgykapcsolat-elmélet továbbgondolását, Jaques Lacan pedig a strukturális pszichoanalízist képviseli. A család volt lakóhelyéül szolgáló helyiségekben azokat az eredeti tárgyakat, képeket, fényképeket láthatjuk, amelyek Freudot, a tudóst körülvették, de az újjáépített múzeumban a Freud család száműzetésének és a freudi örökség továbbélésének dokumentumai is láthatóak.

A londoni Freud-múzeum a Maresfield Gardensben az emigrációba kényszerült pszichoanalitikus bútorait, tárgyait, dokumentumait őrizte és mutatta be az érdeklődőknek, de soha nem reflektált a holokauszt kérdésre, lévén, hogy Nagy-Britannia mentes volt a német megszállástól. A szentpétervári helyzet ugyancsak némiképp távolabb volt a holokausztól. A német megszállás az orosz lakosság egészét, és ezen belül a kommunistákat tekintette ellenfelének. Az Anschluss miatt emigrációba kényszerült Freud otthona Bécsben, a Berggasse 19-ben egészen 1971-ig üresen állt, amikor végül létrehozták a múzeumot. Az itt

¹⁹ Gyekiczki 2022: 53.

²⁰ Bettauer 1997 [1922].

egymást váltó kiállítások különbözőképpen reflektáltak a freudi életműre és a holokauszt traumájára. A 2020-ban megnyílt, ma is látható kiállítás egyszerre próbálja helyreállítani a „hely szellemét” a Freud család lakásának rekonstrukciójával, valamint a freudi pszichoanalízis továbbélését követői, utódai által.

HIVATKOZOTT IRODALOM

- Ault, Julie 2002: *Alternative Art New York, Date: 1965–1985*. University of Minnesota Press – The Drawing Center, New York.
- Bettauer, Hugo 1997 [1922]: *Nagyváros zsidók nélkül. Világhírű satirikus regény*. GLM Unió, Budapest.
- Delbo, Charlotte 2021: *Auschwitz és utána. Múlt és Jövő*, Budapest.
- Engelman, Edmund 1998: *Sigmund Freud: Vienna IX. Berggasse 19*. (Introduction: Scholz-Strasser, Inge.) Christian Brandstatter, Vienna.
- Flügge, Manfred 2019: *Nagyváros lélek nélkül. Bécs 1938*. Corvina, Budapest.
- Freud, Sigmund 2001 [1907]: A téboly és az álmok W. Jensen Gradivá-jában. In: Erős Ferenc (sorozatszerk.): *Sigmund Freud művei IX. – Művészeti írások*. Filum, Budapest, 11–102.
- Gamwell, Lynn – Wells, Richard (eds) 1989: *Sigmund Freud and Art: His Personal Collection of Antiquities*. State University of New York – Freud Museum, Binghamton.
- Gyekiczki András 2022: *Elfeledett szomszédaink. Zsidó családok Pápán*. Maxim 69, Budapest.
- György Péter 2013: Lee Miller: Hitleriana. *Tiszatáj* (67.) 1. 62–71.
- Krauss, Rosalind E. 1986: *The Originality of the Avant-Garde and Other Modernist Myths*. MIT Press, Cambridge, MA – London.
- Hirsch, Marianne 2012: *The Generation of Postmemory, Writing and Visual Culture after the Holocaust*. Columbia University Press, New York.
- Leupold-Löwenthal, Harald – Lobner, Hans – Scholz-Strasser, Inge (eds) 1995: *Sigmund Freud Museum: Wien IX. Berggasse 19. Catalogue*. 1. kiadás. Christian Brandstatter, Vienna.
- Mazin, Viktor 2004: *Muzej Sznovigyenii Freuda. Freud's Dreams Museum*. Kabinet K., St. Petersburg.
- Mazin, Viktor 2020: Arts, Dreams and Revolution. In: Pessler, Monika – Finzi, Daniela (eds): *Freud Berggasse. 19. The Origin of the Psychoanalysis*. Hatje Cantz – Sigmund Freud Museum, Vienna, 87–95.
- Molnar, Michael 2018: The Unspeakable and the Unspoken In: Hoffbrand, Julia (ed.): *Leaving Today: the Freuds in Exile 1938. Exhibition Catalogue*. Freud Museum, London, 8–10.
- Radnóti Sándor 2001: Gradiva (I) (Esettanulmány). *Holmi* (13.) 11. 1477–1490.
- Scholz-Strasser, Inge 2005: The Museum. In: Leupold-Löwenthal, Harald – Lobner, Hans – Scholz-Strasser, Inge (eds): *Sigmund Freud Museum: Wien IX. Berggasse 19. Catalogue*. 3. kiadás. Gingko Press, Vienna, 9–10.

- Spiegelman, Art 1986: *Maus 1. A Survivor's Tale: My Father Bleeds History*. Pantheon Books, New York.
- Welter, Volker M. 2012: *Family Architect: Berggasse in London*. Berghan Books, New York – Oxford.
- Závada Pál 2022: Emlékezni és felejteni. In: Gyekiczki András: *Elfeledett szomszédaink. Zsidó családok Pápán*. Maxim 69, Budapest, 9–12.